

Az iskolarendszeren kívüli könyvtári szakképzés
füzetei

A hazai könyvtári ügy az ezredfordulón

Információ, dokumentum, irat, levél, kért és nem kért A hazai könyvtári rendszer
irányítás A magyar könyvtári ügy helyzete Dokumentum
Gyűjteményszervezés Állományrendezés, rendszerezés, állomány
A tartalmi feltárás alapjai A formai feltárás alapjai Tartalom
formai feltárás gyakorlatához Az olvasók szolgálatának tartal
kérdései és technológiája Tájékoztató munka alapjai Az olvasási
alapjai Számítástechnikai ismeretek Speciális kö

Könyvtári
Intézet

Skaliczki Judit

A hazai könyvtárügy az ezredfordulón

Budapest
2001

Sorozatszerkesztő
Papné Angyal Ágnes

Lektorálta
Székelyné dr. Sipos Klára

Fedélterv
Gerő Éva

ISBN 963 201 341 7
ISSN 1587-8651

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Készült
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával

Kiadja a Könyvtári Intézet
Felelős kiadó: dr. Dippold Péter igazgató
Készült az AKAPRINT Nyomdaipari Kft. nyomdájában
Felelős vezető: Freier László

1. A könyvtárügy és a könyvtári rendszer a társadalmi rendszerváltás előtt

1.1. Helyzetkép

1.1.1. Jogi szabályozás

A rendszerváltást megelőzően a könyvtárak működéséről nem rendelkezett törvény: az 1956-ban, majd 1976-ban kiadott két korábbi, legmagasabb szintű jogszabály nem törvény, mindössze törvényerejű rendelet volt. Az 1989-es rendszerváltás idején a könyvtárügy jogi szabályozottságát három jogszabály határozta meg. Az 1976. évi 15. számú törvényerejű rendelet, a hozzá kapcsolódó 17/1976. (VI. 7.) végrehajtási rendelet és az 5/1978. (XII. 12.) KM számú rendelet. Ez a felsorolt „jogi hármás” volt hivatott arra, hogy fenntartsa és szabályok között működtesse a könyvtári hálózatokon keresztül a könyvtári rendszert. Mind a három jogszabály külföldi – nyugat-európai, skandináv – mintákat próbált követni, de át- meg átszövödtek az elmúlt rendszer demagógiájával és frazeológiájával. Olyan nagy ívű rendszert vázoltak föl, amelynek megvalósítására a finanszírozás forrásai nem álltak a könyvtárügy rendelkezésére.

Az elképzelés és a megvalósulás közötti különbségre az 5/1978. évi rendelet a leglátványosabb példa. A koordinációs központok szerepkörét sosem sikerült teljesen tisztázni, és főképpen nem megvalósítani. Kevés helyen működtek jól a területi és a szakterületi együttműködési körök. Ugyanakkor nyugodtan mondhatjuk, hogy nem annyira az elképzelés volt hibás – hiszen ezekre a szerveződésekre szükség lett volna – hanem a társadalmi közeg, amiben a könyvtárak dolgoztak. Az együttműködést ugyanis a jogszabály írta elő csupán, de *tényleges érdekük* nem fűződött hozzá a könyvtáraknak. Nem alakult ki olyan érdekviszony, amely garantálta az együttműködés esetén a jobb szolgáltatást, a hatékonyabb olvasói kiszolgálást.

A tulajdonképpen jó jogszabályok tehát nem tudtak megvalósulni, mert megvalósításukhoz nem fűződött sem társadalmi, sem intézményi érdek. Ugyanakkor bizonyosfajta fenntartási biztosságot nyújtottak a könyvtáraknak, amelyet természetesen alátámasztott az intézményi költségvetés éveken keresztül állandósága, és a makrokörnyezet politikai, társadalmi összetevőinek – megváltozhatatlannak tűnő – elemei.

A jogszabályok értelmében a fenntartók kötelezettségeit számon lehetett kérni a szakfelügyelet során, de a könyvtárak helyzetét alapvetően a könyvtár politikai, társadalmi kapcsolatrendszere határozta meg – a szakfelügyeleti eljárás során formai kérdés maradt a fenntartó tevékenységével, illetve azok hiányosságával kapcsolatos megoldatlanság.

1.1.2. A könyvtári rendszer alkotóelemei

A könyvtári rendszert a kijelölt hálózatok alkották és a hálózatokat – a rendszerszerű működés érdekében – a hálózati központok működtették. A könyvtári rendszer rendszerszerű működésének igen fontos része volt az ágazati és szakmai irányítás megfogalmazása és működtetése is. Ennek meghatározó eszköze volt a szakfelügyelet.

A könyvtári rendszert a következő könyvtári hálózatok alkották:

- Tanácsi közművelődési könyvtári hálózatok,
- Szakszervezeti közművelődési könyvtári hálózatok,
- A fegyveres erők, a fegyveres testületek és a rendészeti szervek közművelődési könyvtári hálózatai,
- Iskolai könyvtári hálózatok,
- Szakkönyvtári hálózatok,
- Felsőoktatási könyvtári hálózatok.

Ezek a hálózatok szervezeti, közigazgatási, irányítási stb. hálózatok voltak és az időpontot tekintve – természetesen – nem számítógépes hálózatok.

Az akkori társadalmi berendezkedés jellemző vonása volt a könyvtárügyön belül a szakszervezeti könyvtári hálózatok léte. Jóllehet a munkahelyi könyvtári ellátás a jóléti társadalmakban valósult meg először, az említett szakszervezeti könyvtárak jelentős részét a szakszervezeti ideológia terjesztésére hozták létre. A könyvtárosok szakmai elhivatottsága következtében azonban ezeknek a könyvtáraknak egy része – elsősorban a megyei és ágazati központi könyvtárak – jó színvonalú, válogatott irodalmat nyújtó közművelődési könyvtárrá vált, ahol a szakszervezeti kiadványok egy-egy polcnyi helyet foglaltak el csupán.

A könyvtári hálózatok központjainak a következő feladataik voltak:

- a hálózaton belüli együttműködés szervezése,
- a hálózaton belüli könyvtárak állományának és szolgáltatásainak egybehangolása,
- szakmai-módszertani tanácsadás,
- képzés, továbbképzés szervezése,
- rendszeres igényfelmérés a tagkönyvtárak szolgáltatásairól,
- a szolgáltatások népszerűsítése,
- részvétel a könyvtárközi kölcsönzésben.

A hálózati központok tehát irányító és közvetítő szerepet tölthettek be. Voltak hálózati központok, elsősorban a szakkönyvtári területen, de a közművelődési könyvtárak között is, amelyek nem töltötték be ezt a feladatkörüket. Volt olyan megyei könyvtár, amely nem nyújtott többet, mint egy-egy, a hálózathoz tartozó városi könyvtár. Ebből fakadóan évek során több helyen jogos elégedetlenség volt a hálózati központokkal szemben.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy nem a központi szerepkör kialakítása volt téves, hanem a rosszul működő gyakorlat. Nyomon követhetjük majd a rendszerváltás után, hogy az elégedetlenség sok esetben nem a jobbítást, hanem a létező hálózat – végső soron a könyvtári rendszer – összeomlását eredményezte.

1.2. Gazdálkodás, szolgáltatás

A könyvtárak finanszírozása éppen olyan maradékelvű gazdálkodás volt, mint a kulturális terület többi intézményéé is. Az éves költségvetési keretek meglehetősen alacsonyok voltak, de azért lehetővé tették a megjelent könyvek többpéldányos megvásárlását, sőt az újabb dokumentumok könyvtári megjelenését is, a hanglemezek, kazetták, majd később a CD-felvételek és videokazetták megvásárlását. A fejlesztés és a folyamatos fenntartás okozta az igazi gondokat.

A könyvtárak ténylegesen nem gazdálkodtak és semmilyen szolgáltatásukkal nem törekedtek pénzügyi haszonra. Minden szolgáltatás ingyenes volt, csak a dokumentumok másolásáért kértek igen csekély, úgynevezett amortizációs összeget. Ingyen lehetett látogatni a könyvtárakban rendezett író-olvasó találkozókat, különböző rendezvényeket, ingyenesek voltak a könyvtári kiadványok is, akár ajánló bibliográfiák voltak, akár kisebb terjedelmű helyismereti kiadványok.

Finanszírozási szempontból a könyvtárak helyzete egyértelmű volt: nem volt sok pénz a könyvtárakra, de a fenntartó fenntartotta őket. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy igen alacsony volt a könyvek, és egyéb dokumentumok ára is. A könyvtárakban technikai berendezések csupán a könyvtári nyomdákban voltak. A korszerű gyorsmásolók, faxok csak az 1980-as évek közepétől, végétől kezdtek hozzátartozni a könyvtári berendezésekhez, a számítógépekre pedig még tovább kellett várni.

A könyvtárak szolgáltatásai között voltak alapszolgáltatások és kiegészítő szolgáltatások. Az alapszolgáltatás általában mindenütt a dokumentumok helyben használata, a kölcsönzés és a könyvtárközi kölcsönzés volt, bár – egyedi szerepkörének megfelelően – a nemzeti könyvtárban alapszolgáltatás volt a nemzeti bibliográfia különböző füzetének a megjelentetése.

A kiegészítő szolgáltatás a különböző könyvtár típusokban más és más volt. A felsőoktatási és a szakkönyvtárakban ekkor már jelen volt a szakirodalmi információszolgáltatás. Természetesen még csak jegyzékek, irodalomkutatások formájában. A közművelődési könyvtárakban a hangfelvételek gyűj-

teményeiből kialakították a zenei részlegeket. A könyvek és folyóiratok mellett kottákat és hangfelvételeket is lehetett helyben használni a könyvtárakban, majd később kölcsönözni is.

A könyvtári funkciók sorában a szociális feladatok is teret nyertek. 1984-ben kezdték el a közművelődési könyvtárak a vakok és csökkentők könyvtári igényeit kielégítő hangos könyvek szerkesztését. Ennek kapcsán általában is elkezdődött a fizikailag vagy szociálisan hátrányos helyzetűek könyvtári ellátásának megszervezése. (A házhozzállítást, mint könyvtári szolgáltatást már az 1970-es évek elején elkezdték, de folyamatos forrás biztosítása hiányában ez abba is maradt.)

A szolgáltatások hatékonyságára még nem figyeltek, nem tartozott a megfelelő működés feltételei közé. A jól működő könyvtár sem kapott több költségvetési forrást, mint a rosszul működő. A társadalmi presztízs helyett – mint minden területen – fontosabb volt a jó kapcsolatok megteremtése. A szolgáltatások eredményességét áttételesen a beiratkozott olvasók, de még inkább a látogatók száma jelezte. Mennyiségi elvek érvényesültek a minőségek helyett (vagy mellett).

1.3. SWOT analízis a rendszerváltás előtti könyvtárügyről

A jelzett kor könyvtárügyét a SWOT analízissel vizsgálva az alábbi áttekintést kapjuk:

A könyvtárügy erőssége:

- A könyvtári fejlesztések és elképzelések (irányelvek, normatívák), amennyire az anyagi források lehetővé tették, a nyugat-európai és a skandináv mintákat követték.
- A hálózatok következtében az együttműködés ismert forma volt a könyvtárak között.
- A hálózat tette lehetővé a szolgáltatások kiterjesztését.
- A könyvtárakban jelentős és átfogó gyűjtemények alakultak ki.
- Az Európában meglévő könyvtári szolgáltatások (zenei, a vakok és hangos könyv szolgáltatásának megszervezése, irodalmi estek szervezése stb.) jelen voltak a könyvtárakban. Bizonyos szolgáltatások – a gyerekek könyvtári ellátása, a zenei szolgáltatás például – kiemelkedően magas szinten működtek.
- A könyvtárosok között igen sok volt az elkötelezett, a munkáját hivatástudatból végző könyvtáros.

A könyvtárügy gyengesége:

- A társadalomban múlt századi könyvtárkép élt, a társadalmi fejlesztésekben nem jelent meg a könyvtár.
- Elavult volt a jogi szabályozás.
- Az ideológiai alapon szervezett hálózat mellett szétestek és megszűntek azok a könyvtári hálózatok is, amelyek segítettek az olvasó magasabb szintű ellátásában.
- A maradékelven alapuló finanszírozás mellett nem volt lehetőség sem az innovatív fejlesztésekre, sem a rendszer fenntartására.
- Mind a politika mind a gazdaság képviselői a saját maguk számára érdektelennek tekintették a könyvtárakat.
- A könyvtárosok nem éltek, mert nem tudtak élni az érdekvéonyesítés lehetőségével.
- A könyvtárosképzés egyetlen színvonala miatt a könyvtárosok ismereteiben sok szakmai hiányosság volt.

Milyen veszélyekkel lehetett számolni:

- Az Európában lassan megjelenő új könyvtári-informatikai trendek érintetlenül hagyják az országot.
- A könyvtári terület nem kerül be a hazai fejlesztendő területek közé.
- Az információs társadalom kihívásai nem érintik a könyvtárakat.
- Az információs társadalomban nem a könyvtár lesz az információ gyűjtő és szolgáltató helye.

Milyen lehetőségekkel lehetett számolni:

- A könyvtár az információs társadalom megvalósítandó feladatai miatt a hazai fejlesztések egyik kulcsintézményévé válik.
- A jogi keretek korszerűsítése és a telematikai fejlesztések következtében az élvonalba kerül.
- A könyvtár kormányzati szinten is az információs társadalom alapintézményévé válik.

2. Európai trendek és változások az 1990-es évek elején

1989-ben mindent meghatározó és mindent gyökeresen megváltoztató politikai, gazdasági, szociális változások történtek Kelet-Európában. A keleti blokk országában új politikai és gazdasági rendszerek alakultak.

A makrovilág változásai a könyvtárügy, a könyvtárak addig érvényes jövőképét eltörölték, kevésbé sarkosan fogalmazva, elbizonytalanították. 1990-re kérdésessé vált a könyvtárak sorsa, és bizonyos értelemben a könyvtárosoké is. Bizonytalanná vált a jövőjük. Ezt jelzi az a számtalan kérdés, amelyet azokban az években – a szakirodalom, és a külföldi tapasztalatok szerint – mind a szakma képviselői, mind a fenntartók, mind a kulturális terület trendjeivel foglalkozó szakemberek föltek.

- Lesz-e a jövőben egyáltalán olyan intézmény, amit könyvtárnak nevezhetünk?
- Kell-e könyvtár az elektronikus információk, a számítógépes hálózatok korában?
- Miért tartson fenn közművelődési könyvtárat a fenntartó, ha egyre kevesebben olvasnak?
- Megmarad-e az olvasás addigi szerepe a számítógépek korában?
- Használják-e majd az egyetemi oktatók és hallgatók az egyetemi könyvtárakat, ha az onnan megszerezhető információhoz az otthoni számítógépükön keresztül is hozzájuthatnak?

A könyvtáros szakma addigi egyértelmű fogalma kezdte elveszíteni tartalmát, kevésnek bizonyult az új kor új kihívásai között. Így az is kérdés lett, hogy a könyvtárakban könyvtárosokra vagy információs szakemberekre van-e szükség. A vaglyagosság ugyanazt a bizonytalanságot tükrözte, mint a többi kérdés. A könyvtárügyre és a könyvtárakra vonatkozó stratégiai elképzelések érvényüket veszítették, a megváltozott körülmények között megváltozott stratégiára volt szükség. A könyvtárak addigi szerepe helyett újat kellett keresni, a régi célok megvalósítása nem érdekelte a megváltozott társadalmat.

Az új jövőkép, az új stratégia kialakításához pontosan meg kellett ismerni az adott helyzetet, az újfajta társadalmi elvárásokat. A lényegi kérdés az volt, hogy érdemes-e az államnak, a fenntartónak könyvtárat fenntartania, szükség van-e még könyvtárra? A válasz egyértelmű volt: csak abban az esetben, ha társadalmi haszna van. A közművelődési könyvtárakat létrehozó 19. századi filantróp elképzeléseket a hasznosság és a hatékonyság kemény elve váltotta föl. Ezt felismerve és a változtatási technikákat alkalmazva Európa országai közül a leglátványosabb változás talán Nagy-Britanniában történt. Nem véletlen, hogy éppen ott, ahonnan a közművelődési könyvtári gondolat származik

A társadalmi és gazdasági változások mellett meghatározóvá vált az az erőteljes információs technológiai fejlődés is, aminek következtében a könyvtárakban egyrészt átalakult a belső munka, másrészt a könyvtárak viszonylag zárt intézményekből nyitott, bárholnan elérhető és bárhová adatokat, információkat küldő intézményekké, falak nélküli intézményekké váltak. Létrejöttek a virtuális könyvtárak. A számítógépes fejlesztések és az elektronikus információk következtében a könyvtárak – többek között – információs központokká váltak. Miután az információs társadalom egyik legfontosabb attribútuma és eszköze az információ, kiemelten fontosak az információt gyűjtő, feldolgozó és szolgáltató intézmények. Az addig elképzelhetetlen nagy mennyiségű információt kezelni, rendszerezni és a mindenkori igényeknek megfelelően szolgáltatni kellett. Az információs társadalom új szerepkörbe helyezte a könyvtárakat. A megváltozott körülmények megváltozott szerepek lehetőségét hordozták magukban.

Az évtized közepére az angol könyvtárügy megerősödve jutott ki a válságból. 1998-ban a kormány felismerve a könyvtárakban rejlő újfajta, a társadalom minden tagja számára fontos lehetőségeket, kormány szinten rendelkezett a különböző típusú könyvtárak fejlesztésének pénzügyi háttéréről. Ugyanezt a példát láthatjuk Európa többi országában is.

Az általános könyvtári trendek Európában a következők voltak:

- az információhoz való korlátok nélküli, szabad, azonnali hozzáférés biztosítása,
- a digitalizáció széles körű elterjedése,
- a falak nélküli virtuális könyvtár szerepének megnövekedése,
- a hálózatok közötti együttműködés a gazdaság, a kultúra, a tudomány, az államigazgatás területén,
- a globalizáció, az egész világra kiterjedő együttműködés az információgyűjtés, feldolgozás, szolgáltatás területén,

- a tájékozott városok, régiók kialakulása,
- az információs és kommunikációs technológia gyorsléptékű fejlődésének hatásai.

Ezek a trendek meghatározóan érvényesültek egy-egy ország könyvtárügyében is. Ehhez járult még az Európa Tanács könyvtári és információs szakértői bizottságának tevékenysége is. 1996-ban, Varsóban megfogalmazták a korszerű könyvtári ellátás alappilléreit:

- a dokumentumok és az információ szabad hozzáféréseinek biztosítása,
- a számítógépes hálózat fejlesztése,
- a kulturális örökség digitalizálása,
- az információ elektronikus formában történő elérhetősége,
- a korszerű jogi keretek kialakítása: új könyvtári törvény alkotása, a köteles példányok szolgáltatásának megfelelő, korszerű szabályozása.

3. A rendszerváltás hatása a könyvtárügyre Magyarországon

A rendszerváltás a könyvtárak esetében nagy vonásokban ugyanazokat a változásokat hozta, mint a kulturális terület többi intézményében, intézményrendszerében.

– A demokratikus jogállamiság megteremtéséhez és működtetéséhez az állampolgárok igényeit kielégítő könyvtárakra volt szükség. A könyvtáraknak a „könyvtárosok könyvtáraiból” az állampolgárok könyvtáraivá kellett válniuk.

– Meg kellett küzdeni a nehéz gazdasági helyzettel, a könyvtárakat is fenyegető piacosodás követelményeivel vagy elhárításával. Megnőtt a könyvtárak társadalmi ellenőrzése, mert az adófizetők érdekli, hogy az adóját mire költik. A könyvtárak a biztos, bár alacsony szintű fenntartásból kikerültek a gazdasági érdekek irányította piaci világba.

– A társadalmi, gazdasági rendszerváltás megváltoztatta a könyvtári rendszer egészét, a régi rendszer széthullott és új alapokon kellett újraépíteni. Az 1990-es évek elejére elbizonytalanodott ágazati felügyelet, a szakmai felügyelet teljes hiánya fokozta a könyvtárak helyzetének bizonytalanságát, erősítette a könyvtárosokban a magukra maradottság és a fenntartóknak történt kiszolgáltatottság érzését.

A rendszerváltás egyik legmeghatározóbb változása a könyvtárak fenntartásában történt. A tanácsokat a választott képviselőkől alakult önkormányzatok váltották fel, a szakszervezeti megyei tanácsok megszűntek. A szakszervezeti könyvtárak jelentős része megszűnt. A fenntartói bizonytalanságok, a pénzhány miatt a kisebb települések önkormányzatai közül többen bezárták a könyvtárat vagy szüneteltették a könyvvásárlást.

A rendszerváltáskor tapasztalható helyzetkép analízise megmutatta, hogy milyen területek igényelnek beavatkozást, változtatást. Azaz milyen kulcsterületeket kell kiemelten fejleszteni a könyvtárügy stratégiai tervén belül.

Egyértelműen ilyen volt:

- a korszerű jogi szabályozás kialakítása,
- a könyvtárhasználó jogainak és lehetőségeinek központba állítása,
- a könyvtári szolgáltatások előtérbe helyezése,
- működő könyvtári rendszer építése a szétesett könyvtári hálózatok helyébe,
- a könyvtári számítógépes hálózatok kialakítása, a tartalom feltöltése,
- a rendszer finanszírozásának kérdése,
- a korszerű könyvtári ismeretek, a könyvtári menedzsment meghonosítása.

3.1. Stratégiai fejlesztési terv a könyvtárügy átalakítására

A könyvtárügy fejlesztése érdekében a kulturális tárca könyvtári osztálya a szakmai szervezetekkel együttműködve elkészítette a stratégiai fejlesztési tervet.

A kialakításhoz figyelembe vette:

• a megváltozott politikai, társadalmi, gazdasági és technológiai változásokat a PGTT analízis eszközeivel,

- az ágazat megismert európai trendjeit,
- a hazai trendeket,

Ezek alapján a fejlesztési terv legfontosabb elemei a következők.

A könyvtárügy jövőképe

az információs társadalom alapintézménye az információt gyűjtő, feltáró és szolgáltató intézmény: a könyvtár.

A könyvtárügy átfogó célja (küldetése)

a könyvtári rendszert alkalmassá kell tenni a hazai és nemzetközi információhoz és tudásanyaghoz történő szabad hozzáférés biztosításával:

- az állampolgári, a demokratikus jogi szabályozás megismerésére, és így a demokratikus jogállamiság továbbfejlesztésére,
- a gazdaság, a piacgazdálkodás kérdéseiben való eligazodásra, illetve az ehhez kapcsolódó információk aktív felhasználására,
- az oktatás különböző szintjeiben részt vevők segítésére,
- az egész életen át tartó tanulás támogatására,
- a kulturális, művészeti területek megismerésére és az abban való részvételre,
- a szabadidő hasznos eltöltésének segítésére,
- az írni-olvasni tudás fejlesztésének segítésére, amelyek az előbbi tevékenységek aktív használatához elengedhetetlenek.

Ezek után meg lehetett fogalmazni a *fejlesztendő kulcsterületeket*:

- a jogi szabályozás,
- az információhoz és a dokumentumokhoz való szabad hozzáférés,
- a hálózatfejlesztés,
- a tartalomszolgáltatás,
- a képzés-továbbképzés,
- az európai együttműködés.

3.2. A jogi szabályozás

1996-ban, amikor a Művelődési és Köznevelési Minisztérium hozzákezdett a könyvtári törvény koncepciójának kidolgozásához, a jogi szabályozás új alapokra helyezését már annak ismeretében lehetett elkezdeni és megvalósítani, hogy az információs társadalom léte össztársadalmi érdek és a rendszerváltás következtében, a részvételi demokrácia kialakulásával a könyvtár alapintézmény az információs társadalomban. Ez a lényegi elv különböztette meg ezt a koncepciót az addigi kezdeményezésektől.

A széles körű szakmai konszenzuson alapuló könyvtári törvény előkészítése 1996-ban kezdődött és 1997-ben jelent meg az **1997. évi CXL. törvény a kulturális javakról, a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről**, amelynek a III. része *A nyilvános könyvtári ellátásról* szól. Ez a törvény megteremtette a könyvtári rendszerváltás alapját. A könyvtári törvény az a keret, ami a követő jogszabályokkal és a fejlesztési koncepciókkal, illetve azok megvalósításával együtt lehetővé teszi a könyvtárügy jövőképeinek elérését és küldetésnyilatkozatának megvalósítását.

A törvény alap gondolatai

- az információs társadalom és a demokratikus jogállam működésének feltétele a könyvtári rendszer, amelyen keresztül az információ szabadon áramlik és bárki számára hozzáférhető,
- az állampolgárok információhoz, művelődéshez, kikapcsolódáshoz való joga a nyilvános könyvtárakon keresztül érvényesül,
- a nyilvános könyvtári rendszernek az állampolgárok érdekeit kell szolgálnia,
- a könyvtári és információs szolgáltatások kiemelt állami fenntartása stratégiai jelentőségű.

A törvény a következő területeket szabályozza újra:

- az országos dokumentumellátást,
- az állam által fenntartandó központi szolgáltatások körét,
- az Országos Széchényi Könyvtár alapfeladatait,

- a szakmai kutató-fejlesztő feladatok és a könyvtáraknak nyújtandó bizonyos szolgáltatások korszerű végzésére kialakítandó Könyvtári Intézet feladatkörét,
- a könyvtárfenntartók jogait és kötelességeit,
- a nyilvános könyvtárak alapkövetelményeit,
- a nyilvános könyvtárak fenntartási és szakmai követelményeit,
- a nyilvános könyvtári ellátás működésének feltételeit,
- a települési és a megyei könyvtári ellátást,
- a megyei könyvtári szerepkört,
- a tudományos és szakkönyvtári ellátást,
- a könyvtárhasználók jogait és a könyvtárhasználat feltételeit,
- a könyvtári információszolgáltatás és a tartalomszolgáltatás megszervezését és fejlesztését,
- a tevékenységekhez tartozó finanszírozási források körét.

3.3. A könyvtári ellátás alkotóelemei: a nyilvános és a nem nyilvános könyvtárak

A könyvtári rendszer szempontjából a törvény egyik leginkább újszerű megoldása a nyilvános és a nem nyilvános könyvtárak fogalmának bevezetése, illetve a régi fogalom korszerű tartalommal való megtöltése volt. Ez egyben a hozzáférhetőség szempontjából is a legfontosabb rendelkezés. A 21. század kérdése ugyanis nem az, hogy ki a könyvtár fenntartója (önkormányzat, egyetem stb.), hanem az, hogy az állampolgár számára nyitott-e, azaz nyilvános-e a könyvtár vagy sem.

A nyilvános és a nem nyilvános könyvtárak kialakítását elősegítő tendenciák:

- az állampolgár központba állítása megszünteti a fenntartók szerinti könyvtártípusizálás fontosságát
- az állampolgár szempontjából egy kérdésnek van jelentősége: számára nyilvános-e a könyvtár vagy nem,
- a könyvtári ellátásban azonban minden könyvtári gyűjteménynek részt kell vennie, függetlenül attól, hogy a könyvtár nyilvános-e vagy sem.

Természetesen a nyilvános és nem nyilvános könyvtárak között meg kell teremteni az átjárhatóságot. A rendszeren belüli átjárhatóságot a hozzáférés érdekében működő projektek biztosítják: a telematika, azaz az Információs Kommunikációs Technológiai (ICT) fejlesztés és az Országos Dokumentum-ellátó Rendszer (ODR). Az ODR szolgáltatásából minden hazai könyvtár részesedik, azaz minden könyvtár kedvezményezettje a rendszernek.

Lényegi különbségként jelent meg az intézményi fenntartói kötelezettség és a könyvtári ellátás fenntartásának kötelezettsége között, azaz egy-egy könyvtár fenntartása és a könyvtári rendszer működtetése közötti különbség.

A törvény nem egy-egy könyvtár, hanem a rendszer fenntartását garantálja. Ennek megfelelően különülnek el a fenntartói kötelezettségek.

Egy-egy könyvtár fenntartása a fenntartó feladata, az egész rendszer működtetése pedig állami feladat.

3.4. Gazdálkodás

A könyvtárak és a könyvtári rendszer újfajta finanszírozásának forrásai a következők:

- az önkormányzati könyvtárak esetében a lakosság száma szerinti könyvtári normatíva meghatározása,
- a felsőoktatási könyvtárak esetében a felsőoktatási intézmény jogszabályban előírt finanszírozásának alkalmazása,
- az országos szakkönyvtárak közvetlen vagy közvetett állami költségvetéséről az éves költségvetési törvény rendelkezik,
- azoknak a feladatoknak az állami finanszírozását, amelyek a könyvtári rendszer működéséhez és fejlesztéséhez szükségesek, két új, a kulturális tárca költségvetésében elhelyezett fejezeti kezelésű címmel kívánja a törvény megoldani.

3.5. Ágazati irányítás, követő jogszabályok

3.5.1. Ágazati irányítás

A törvény nem csupán a hazai könyvtári ellátás megtartására kínál lehetőséget, hanem annak fejlesztésére is.

Mindez a jogszabályban megfogalmazott ágazati felelősségből következik.

Az ágazati felelősség területei:

- a könyvtári rendszer és a könyvtári tevékenység ágazati irányítása jogszabályokkal és a szakfelügyelet működtetése,
- a könyvtári rendszer működésének fenntartása,
- a rendszer fejlesztése az ágazati irányítás eszközeivel.

A fejlesztések célja:

- a hatékony könyvtári rendszer működtetése,
- a használónak megfelelő könyvtári ellátás biztosítása (dokumentumok, információ, szolgáltatások, telematika),
- a korszerű könyvtárak kialakítása,
- az elégedett könyvtárhasználó.

A fejlesztésekről a törvény illetve a követő jogszabályok rendelkeznek.

3.5.2. Követő jogszabályok

A követő jogszabályok olyan keretet nyújtanak a hazai könyvtárügy számára, amely lehetővé teszi a könyvtárügy jövőképének elérését, mely szerint az információs társadalom, a tudás alapú társadalom egyik alapintézménye a könyvtár.

• Megjelent a nyilvános könyvtárak jegyzékének vezetéséről szóló 64/1999. (IV. 28.) Korm. rendelet, amely a könyvtárak jogi rendezettségét teszi lehetővé. A rendelet értelmében az 1997. évi CXL. törvény hatálya alá nem tartozó könyvtárak is kérhetik felvételüket a nyilvános könyvtárak jegyzékére, ha működésük megfelel a törvényben meghatározott alapkövetelményeknek.

• Elkészült az Országos Könyvtári Kuratóriumról szóló 165/1999. (XI. 19.) Korm. rendelet, amely az Országos Széchényi Könyvtár irányításába vonja be a társadalom különböző képviselőit. A kuratórium tagjai a tudományos kutatás, a felsőoktatás, a gazdasági élet, a különböző könyvtárak, szakmai szervezetek képviselői, valamint az Országos Széchényi Könyvtár olvasói (használói) közül jelölhetők.

• Megjelent az 1/2000. (I. 14.) NKÖM rendelet a kulturális szakemberek szervezett képzési rendszeréről, követelményeiről és a képzés finanszírozásáról. A rendelet értelmében a kulturális intézményekben – így a könyvtárakban is – közalkalmazotti jogviszony alapján teljes munkaidőben foglalkoztatott közép- és felsőfokú végzettségű szakemberek 7 évenként kötelező, államilag finanszírozott továbbképzésben vesznek részt.

• Megjelent a Könyvtári Intézet létrehozásáról szóló 6/2000. (III. 24.) NKÖM rendelet. A Könyvtári Intézet a könyvtárak szakmai és szolgáltatási koordinációját végzi. Feladatai közé tartozik többek között:

- a könyvtári szakemberek iskolarendszeren kívüli szakképzése és továbbképzése,
- a könyvtári rendszer működésére irányuló kutatások szervezése,
- a korszerű könyvtári szabványok, szabályzatok elkészítése,
- a könyvtárak és a társadalom közötti kapcsolat fejlesztése,
- a könyvtárak működésére vonatkozó statisztikai adatok összesítése és elemzése.

• Megjelent a 18/2000. (XII. 18) NKÖM rendelet a kulturális szakértők működésének engedélyezéséről, a szakértői és vizsgáztatási névjegyzék vezetéséről. A rendelet követelményrendszere által biztosított a szakmai területekről érkező vélemények és javaslatok magas színvonala és helytállósága.

• Megjelent a 6/2001. (I. 17.) Korm. rendelet a könyvtárhasználókat megillető kedvezményekről, amely pozitív diszkriminációt alkalmaz bizonyos társadalmi csoportok esetében. A kedvezményezettek körébe tartoznak pl. a diákok, a pedagógusok, valamint a közgyűjtemények dolgozói.

• Megjelent a könyvtári szakfelügyeletről szóló 14/2001. (VII. 5.) NKÖM rendelet, amely az ágazati irányítás egységes elképzeléseinek továbbítását és érvényesülését kívánja elérni, illetve a fenntartói tevékenységet értékelni. A jelenleg szervezendő országos szakfelügyelet során elsődlegesen a könyvtári rendszer újszerű működésének feltételeire, illetve eszközeinek meglétére kíván a tárca adatokat és információkat kapni.

Az új szakfelügyeleti rendelkezés néhány fontos eleme:

- a szakfelügyelet működését a NKÖM Közgyűjteményi Főosztály Könyvtári Osztálya irányítja
- a szakfelügyelet során átfogó, cél- és utóvizsgálatokat végeznek,
- a minisztérium ad vezető szakfelügyelői megbízást,
- szakfelügyeletet csak az a szakértő végezhet, aki a minisztérium által meghirdetett szakfelügyeleti tanfolyamot eredményesen elvégezte, a továbbképzéseken részt vesz,

• Közreműködünk a könyvtári dokumentumok beszerzése esetén igénybe vehető általános forgalmi adó visszatérítési támogatásról szóló 45/2000. (IV. 7.) Korm. rendelet és a dokumentumvásárlási hozzájárulásról szóló 157/2000. (IX. 13.) Korm. rendelet kidolgozásában is.

3.6. A kulturális tárca fejlesztési projektjeinek szerepe a könyvtári rendszerben

A jelenlegi könyvtári rendszert a nyilvános könyvtáraknak és a nem nyilvános könyvtáraknak (iskolai könyvtárak, egyházi könyvtárak, főiskolai könyvtárak) az ODR-rel és a telematikai fejlesztésekkel egységbe hozott és egységben tartott együttműködési tevékenysége alkotja. Ennek az együttműködésnek az alapja az egymásrautaltság és a közös érdek, célja pedig a könyvtárhasználó minél hatékonyabb és minőségi alapú ellátása.

A projektek a könyvtári rendszer megfelelő működésének átfogó fejlesztését biztosítják: az információhoz és a dokumentumokhoz való szabad hozzáférést keresztlátáson keresztül.

3.6.1. Az Országos Dokumentumellátó Rendszer kialakítása

A könyvtárügy már ismertett átfogó céljának megvalósítása érdekében az ODR kialakítása, hatékony és megfelelő működtetése kiemelkedő jelentőségű.

Országos, tehát az ország egész területére, a különböző nagyságú településekre, megyeszékhelyre és kistérségekre egyaránt kiterjed. A tervek szerint távlatokban a határon túli magyar könyvtárak is bekapcsolódnak majd a rendszerbe.

Dokumentumellátó, tehát nemcsak könyvet, hanem minden információhordozót magában foglaló ellátás, más szóval szolgáltatás. És ami a szolgáltatás egységét adja, a **rendszer**.

Rendszer, hiszen egy-egy könyvtár támogatásakor a kulturális tárca nem egy-egy könyvtárnak adja a dokumentumokat és technikai berendezéseket, hanem az adott könyvtár gyűjteménye és technikai potenciálja növelésével az egész rendszernek, amelynek feladata az ország ellátása. Az ODR 56 tagkönyvtárának felelőssége az ország bármely könyvtárából jött kérés teljesítése, a minisztérium felelőssége pedig a rendszer fejlesztése az 56 könyvtáron keresztül. Az ODR-t működtető minisztériumi támogatás nem helyettesíthető az adott könyvtár fenntartójának állománygyarapításra adott összegével, a fenntartói szintek – adott könyvtár és könyvtári rendszer – elválnak egymástól.

Az ODR működésének jogszabályi alapjai

A törvény 59. §-a szerint:

(1) A miniszter a nyilvános könyvtári ellátás érdekében országos dokumentumellátási rendszert alakít ki, amely magában foglalja:

- a) a könyvtárközi dokumentumellátást,
- b) a könyvtári dokumentumok lelőhely-nyilvántartását.

A törvény 60. § (1) bekezdés c) pontjában a központi szolgáltatások működtetése és fejlesztése között az ODR is megjelölődik.

A rendszer működésének alapfeltétele az ODR működése. Fenntartása, működtetése ezért minisztériumi feladat, minisztériumi támogatással. (Szintén a törvény adta finanszírozási forrásra támaszkodva.)

Az ODR tagkönyvtárak kiemelt fontosságára utal az a tény, hogy a törvény arról is rendelkezik, hogy az ODR tagkönyvtárak vezetőjének kinevezése előtt a miniszter véleményét kell kérni.

Az ODR felépítése

Az ODR működését 56 tagkönyvtár biztosítja. Ezek a könyvtárak a **dokumentumküldő könyvtárak**.

Megoszlásuk:

megyei könyvtárak és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár,
nemzeti könyvtár (OSZK),
országos szakkönyvtárak,
egyetemi könyvtárak.

Ezeknek a könyvtáraknak az állománya megközelítőleg lefedi az országban ma megtalálható kurrens dokumentumbázist. A régi könyvek, dokumentumok küldése – a könyvtárak számára törvényben előírt könyvtárközi kötelezettségként – nem a virtuálisan kialakítandó dokumentumállomány feladata, hiszen már gyűjteményekben vannak, szolgáltatási szabályaik tisztázottak.

Az ODR kedvezményezett könyvtárai a fogadó könyvtárak. E körbe tartozik bármely könyvtár, nyilvános vagy nem nyilvános, amelynek olvasója ezt a szolgáltatást igénybe veszi.

Az ODR megfelelő működése a Könyvtári Osztály folyamatos feladata. Ebben az osztályt az **ODR munkabizottság** segíti. Tagjait a szakmai szervezetek delegálták a bizottságba. Felelősségteljes munkájuk jelen van a fejlesztési irányok meghatározásában, az évenkénti minisztériumi támogatások prioritásának kialakításában és a források elosztásában.

Az ODR küldetése, hogy minimálisra csökkentse az információban gazdagok és információban szegények közötti különbséget, megteremtse az információhoz és dokumentumhoz való hozzáfutás azonos esélyét az ország bármely részén élő állampolgár számára.

Az ország könyvtári dokumentum ellátásáért az ODR 56 tagkönyvtára felel. Ezért fejlesztésük, megfelelő dokumentumállománnyal és a rendszer működéséhez szükséges technikai berendezésekkel történő ellátásuk stratégiai kérdés.

A könyvtárközi kölcsönzés a törvény rendelkezése értelmében minden könyvtár feladata. Ugyanakkor a nem nyilvános könyvtárak „csupán” kedvezményezettjei az ODR-nek, éppen úgy mint mindazok a nyilvános könyvtárak, amelyek nem ODR tagkönyvtárak.

Az Országos Dokumentumellátó Rendszer az állampolgári igények előtérbe helyezésének a megtestesítője. Jelentős segítséget nyújt annak az évtizedekkel ezelőtt elérendő célként megfogalmazott feladatnak a megvalósításában, hogy az állampolgár egy könyvtár használatával a rendszer egészének használójává váljon. A törvény megszületése előtt a rendszer működtetésének nem voltak meg a finanszírozási feltételei, most többé-kevésbé adottak. Fontos viszont, hogy a könyvtárak éljenek is a törvény adta lehetőségeikkel.

Az ODR jelenleg a könyvtári ellátás központja, szíve. Ez alkotja azt a belső, szétszóródó kört, ahonnan a könyvtári ellátásban bárhol részt vevő, bármilyen fenntartású és a nyilvános könyvtári ellátás szempontjaitól is igen távol eső könyvtár is részesülhet a dokumentumszolgáltatásban.

Az ODR tervei

- a rendszer hatékonyabb működése érdekében a minél teljesebb lelőhely-adatbázis kialakítása
- a könyvtárak informatikai kommunikációs technológiájának további fejlesztése,
- az elektronikus formában hozzáférhető dokumentumok számának növelése (digitalizáció),

Országos szakkönyvtárak, egyetemi könyvtárak, megyei könyvtárak: Megfelelő sebességű csatlakozás, fejlett lokális hálózat sok munkahellyel, nagy tárhelykapacitás, nyitott rendszerű szoftver.

Városi könyvtárak, főiskolai könyvtárak, intézményi könyvtárak: Bérlet vonal, vagy telefonvonalas kapcsolat, lokális hálózat (nagyobb könyvtárakban), nagyteljesítményű kliens gépek és szoftverek.

Községi könyvtárak: Megfelelő technikai berendezések a lelőhely-nyilvántartás eléréséhez, Internet csatlakozás.

Az 1998-ban kezdődött megvalósítás során a hálózati kapcsolatok fejlesztését a NIIF által üzemeltetett HBONE hálózatra alapozva, több mint 100 könyvtárnak finanszírozta a minisztérium az internet-csatlakozás megvalósítását vagy bővítését. Jelentős támogatásokat kaptak a könyvtárak a lokális hálózataik fejlesztésére, számítástechnikai eszközök vásárlására, valamint integrált könyvtári rendszerek beszerzésére. Ezzel párhuzamosan megkezdődött az információs vagyondigitalizálása és a hálózat információkészlettel való megtöltése.

Az információkhoz való hozzáférés érdekében támogatást élvez a Magyar Országos Közös Katalógus (MOKKA) valamint a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) fejlesztése is.

A fejlesztések megvalósítására szakaszosan, évenkénti pályázatok útján került sor. Ennek eredményeként alapvetően megváltozott a magyarországi könyvtári rendszer informatikai infrastruktúrája és jelentősen megnőtt az elektronikus formában szolgáltatott dokumentumok és információk mennyisége.

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma a telematikai programmal az információs társadalom alapjait teremtette meg, hiszen a nyilvános könyvtárakban – a hagyományos szolgáltatások mellett – kedvezményes áron (sok helyen térítés nélkül) mindenki igénybe veheti a legkorszerűbb információs eszközöket és információs forrásokat. Ezen túlmenően egy-egy adott könyvtár az informatikai eszközök használatának és a korszerű információszerzés módszereinek elsajátítására is lehetőséget biztosít.

Irodalomjegyzék

Az 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről

Rónai Iván–Skaliczki Judit: Konceptió az országos könyvtári, múzeumi, levéltári és közművelődési hálózat fejlesztésére az információs társadalomban. In: Könyvtári Levelező/lap, 1997. 10. sz. 2–5. p.

Skaliczki Judit: A hazai könyvtárügy stratégiai fejlesztési tervének telematikai koncepciója. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1999. 1. sz. 3–6.p.

Skaliczki Judit–Zalainé Kovács Éva–Ramháb Mária: Minőségmenedzsment a könyvtárban, Veszprém : Veszprémi Egyetemi Könyvtár, 2001.

Tartalom

1. A könyvtárügy és a könyvtári rendszer a társadalmi rendszerváltás előtt.....	3
1.1. Helyzetkép	3
1.1.1. Jogi szabályozás	3
1.1.2. A könyvtári rendszer alkotóelemei	3
1.2. Gazdálkodás, szolgáltatás	4
1.3. SWOT analízis a rendszerváltás előtti könyvtárügyről	5
2. Európai trendek és változások az 1990-es évek elején	7
3. A rendszerváltás hatása a könyvtárügyre Magyarországon	9
3.1. Stratégiai fejlesztési terv a könyvtárügy átalakítására	9
3.2. Jogi szabályozás	10
3.3. A könyvtári ellátás alkotóelemei: a nyilvános és a nem nyilvános könyvtárak	11
3.4. Gazdálkodás	11
3.5. Ágazati irányítás, követő jogszabályok	12
3.5.1. Ágazati irányítás	12
3.5.2. Követő jogszabályok	12
3.6. A kulturális tárca fejlesztési projektjeinek szerepe a könyvtári rendszerben	13
3.6.1. Az Országos Dokumentumellátó Rendszer kialakítása	13
3.6.2. Az országos könyvtári informatikai hálózat fejlesztése és tartalmi feltöltése	15
Irodalomjegyzék	19

